

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-
Kilis 7 Aralık University Journal of Social Sciences
ISSN 2146-4561
Haziran/June 2020, 10 (19): 36-53

Bâkî Divanı'nda Edebî Sanatların Genel Görünümü Üzerine

On The Overview of Literary Arts in The Baki's Divan

Bülent Kaya

Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis
e-posta: bulentkaya@kilis.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7970-5059

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 13 Mart 2020/13 March 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 04 Haziran 2020/ June 2020
Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran 2020/June 2020

Atıf/Cite as: Kaya, Bülent (2020), Bâkî Divanı'nda Edebî Sanatların Genel Görünümü Üzerine/On The Overview of Literary Arts in The Baki's Divan, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 36-53, doi:<https://doi.org/10.31834/kilissbd.703496>

Rights reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

BÂKÎ DİVANİ'NDA EDEBÎ SANATLARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE¹

ÖZ

Bu çalışmada XVI. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Bâkî'nin divanı, şairin kullandığı kelime ve kavram dünyasından hareketle, edebî sanatlar bağlamında değerlendirilmiştir. Anlam ile edebî sanatların ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği düşünüldüğünde, şairin kavram tercihlerinin hangi yönde olduğu ve hangi noktalar üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit, şairin kullandığı kavramların edebî sanatlar sahasındaki iz düşümünün değerlendirilmesinde temel oluşturmaktadır. Edebî sanatlar noktasında kullanılan kavramların çeşitliliği ve yönelimleri şairin üslubu ve şiir dünyası hakkında da bir fikir vermektedir. Çalışmada stilistik temelinde bir amaç güdülmemekle birlikte bu noktadaki tespitlerin dönemin ve Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Bâkî'nin anlaşılmasına ışık tutacağı kanaatindeyiz. Bu noktada ortaya konulan veriler, diğer çalışmalar için de kaynak oluşturabilecektir. Divandaki edebî sanatlar söz, anlam, harf ve yazı sanatları muhtevasına uygun biçimde aktarılırken daha çok sanatların divandaki önemli yansımalarından örnekler verilmiş, bütünüyle ayrıntılı bir döküm yapılmamıştır. Edebî sanatların şairin divanındaki çeşitliliği, nicelik ve nitelik bakımından ortaya konulması, onun lâyıkıyla anlaşılması noktasında da önemli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî Divanı, Edebî Sanatlar, Kavram, Söz Sanatları, Anlam Sanatları.

ON THE OVERVIEW OF LITERARY ARTS IN THE BAKİ'S DİVAN

ABSTRACT

In this study, The divan of Bâkî, one of the poets of classical Turkish literature of the 16th century, was evaluated in the context of literary arts based on the world of words and concepts used by the poet. Considering that literary arts constitute an inseparable whole, it is tried to be determined in which direction the poet's concept preferences and on which points it focuses. This determination is the basis for evaluating the projection of the concepts used by the poet in the field of literary arts. The variety and orientation of the concepts used in the point of literary arts also gives an idea about the style of the poet and the world of poetry. Although we do not pursue a purpose on the basis of stylistics in the study, we believe that the determinations at this point will shed light on the understanding of Baki, one of the most important poets of the period and Turkish literature. The data presented at this point may also be a source for other studies. While the literary arts in the sofa are

---

¹ Bu çalışma "Bâkî Divanı'nda Edebi Sanatlar" isimli doktora tez çalışmamızdan hareketle oluşturulmuştur.

conveyed in accordance with the content of words, meanings and letters and writing arts, examples of the important reflections of the arts in the sofa are given, and a complete detailed casting is not made. The diversity of literary arts in the poet's divan will be important in terms of quantity and quality, and it is well understood.

Keywords: Bâkî's Divan, Literary Arts, Concept, Metaphor, Couplet

GİRİŞ

Klasik Türk şiirinde beyitlerin layıkıyla anlaşılması ve yorumlanması, edebî sanatların da aynı oranda anlaşılmasına bağlıdır. Düşüncelerin ve meramların anlatılmasını sağlayan en temel araç dildir. Dil vasıtasıyla hem düşünceler aktarılır hem de kültür birikiminin taşınması sağlanır. Kültürün temelinde de var olan dil, edebiyatın en önemli ögesidir. Dilin estetik kurallara dikkat edilerek itinalı bir şekilde kullanımı, hem ifade edilen düşünceyi zenginleştirir ve güzelleştirir, hem de dinleyiciye veya okuyucuya estetik haz verir. Bu noktada Batı'da retorik olarak bilinen edebî sanatlar önemli bir işlev üstlenir. Şiir incelemelerinde ve eski metinlerin şerhinde önemli bir yeri olan edebî sanatlar, bir şiiri veya beyti anlamak için yol gösterici işlev üstlenirler. Edebî sanatların malzemelerini dil, mazmunlar, tarihî olaylar ve şahıslar, psikoloji, sosyoloji, zaman, dinî unsurlar, âdet ve gelenekler teşkil eder. (Macit ve Soldan, 2011: 61).

Edebî sanatların en mükemmel şekilde sergilendiği ve ifade edildiği tarzı divan şiirinin ifade tarzıdır. Her şair divan şiirinin geleneksel benzetmelerini ve özgün benzetmeleri kullanır (Keklik, 2006: 56). Divan edebiyatının iyi anlaşılabilmesi ve okunan metnin zevkine erişilebilmesi için edebî sanatların ve divan şiirine ait malzemenin çok iyi tanınması gerekmektedir (Küleççi, 2005: 14).

Klasik Türk şiirinin en büyük şairlerinden olan Bâkî dönemin tezkirelerinde de büyük şair olarak addedilir. Zamanında Sultanü'ş-Şu'arâ olarak tanınmış şairin şiir kabiliyeti yüksektir. Klasik Türk şiirinin nazım tekniğini iyi bilen, Türkçeyi kullanmada usta bir sanatkârdır. Şiirlerinde orijinal bir felsefe yoktur. Genel olarak epiküryen bir şairdir. Hayata sıkı sıkıya bağlı şair, şiirlerinde Fuzûlî gibi ulvî aşkı değil, her an değişebilen beşerî aşkı terennüm etmiştir. Şiirlerinde lirizm coşkunun hâlde olmasa bile duygu yönünden zayıf bir şair değildir. Tasavvuf şiirlerinde ağırlıkla yer teşkil etmez. Hikemî manada söylenmiş beyit sayısı da azdır. Şairin mısralarında özellikle renk ve ışık unsurları göze çarpar. Renklerin içerisinde kırmızı ön plandadır. Şiirlerinde edebî sanatları fazlaca kullanmıştır. Kelimelerle ustaca oynamış şairin şiirlerinde yapmacıklık ve zorakılık yoktur. Teşbih, istiâre, tevriye, ihâm-ı tenâsüp, hüsn-i talil ve cinas en çok

rastlanan sanatlardır. Beyitte yer alan kelimeler birbiriyle âhenkli ve anlam bakımından da uyumludur. Bu mısra cümlesinin sağlamlaşmasını getirmiştir (Küçük, 2002: 723-732).

Bu çalışmada edebî sanatların tanımı ve sınıflandırılmasına, çalışmanın sınırlarını aşmamak için girilmemiştir. Bâkî Divanı’nda tespit edilen edebî sanatların şairin tercihlerine göre öne çıkan yönleri nicelik ve nitelik bakımından ortaya konulmuştur. Çalışmada söz sanatları, anlam sanatları, harf ve yazıya dayalı sanatlar hareket noktası olmuş, bu tasnif doğrultusunda tespit edilen bulgular verilmiştir. Çalışmanın boyutlarını aşacağı düşüncesiyle edebî sanatlar tasnifine dayalı alfabetik sırayı esas alan bir yöntem izlenmemiş, yalnızca öne çıkan hususiyetleriyle divandaki edebî sanatların genel görünümü verilmeye çalışılmıştır. Her edebî sanatla ilgili divanda tespit edilen örneklerden hareketle yorumlar yapıldıktan sonra öne çıkan örnek beyitler verilmiştir.²

1. BÂKÎ DİVANI’NDA EDEBÎ SANATLARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

XVI. yüzyılın ve klasik Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden olan Bâkî’nin şiirlerinde edebî sanatların çeşitliliği ve zenginliği dikkat çeker. Bâkî, söz, anlam, harf ve yazıya dayanan sanatları şiirlerinde başarıyla ve uyum hâlinde kullanmıştır. Bâkî’nin şiirlerini zenginleştiren, mana olarak da onlara derinlik katan, edebî sanatların yerli yerinde kullanılmasıdır.

Divan bütün olarak incelendiğinde şairin şiirlerinde tercih ettiği soyut veya somut kavramların zenginliği ve çeşitliliğine paralel olarak edebî sanatların da bunlarla bir bütünlük arz ettiği görülür. Anlam sanatları içerisinde önemli bir yer tutan *teşbih*’in benzeyen (müşebbeh), kendisine benzetilen (müşebbehün-bih), benzetme yönü (vech-i şebeh) ve benzetme edatı (edat-ı teşbih) olmak üzere dört unsuru vardır. Divan şiirinde yaygın olarak kullanılan *teşbih-i belîğ* sanatıyla ilgili oldukça fazla örnek bulunmaktadır.

Bâkî’nin divanında teşbih sanatı noktasında en fazla benzetme yapılmış kavram “aşk” tır. Birçok teşbih türünde (teşbih-i mücmel, teşbih-i müekked, teşbih-i tafdil, teşbih-i belîğ vb.) aşk kavramının benzetmenin daha çok “benzeyen” unsuru olarak yer aldığı görülür. Aşk, divanda 53 farklı kavrama benzetilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

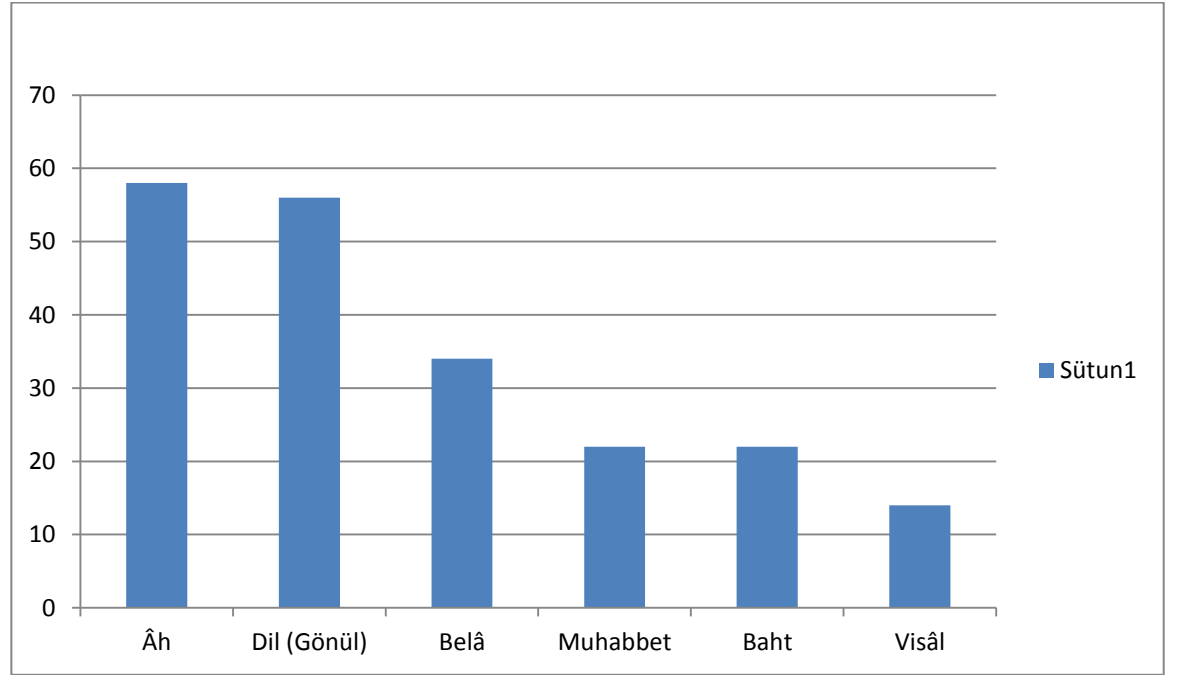
² Çalışmadaki beyitlerde şu eserden istifade edilmiştir: Küçük, Sabahattin, (1994), Bâkî Divanı, 1.Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Tablo 1. *Aşk'ın Benzetildiği Kavramlar*

Benzeyen	Kendisine Benzetilen
Aşk	Binâ
	Câm
	Çerâğ
	Deryâ
	Gülşen
	Kitâb
	Od
	Sultân
	Şemşîr
	Yay

Benzeyen ve kendisine benzetilen unsurlar açısından düşündüğümüzde “aşk” kelimesinden sonra, en fazla kendisine benzetileni olan kavramların öne çıkanları kullanım sıklıklarına göre aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. Benzeyen Tablosu

En az benzeyeni olan kavramlar ise şunlardır: Bâde, bâğ, bahr, bahs, Bâkî, bârân, behçet, beniz, beşâret, beyân, bisât-ı ‘işret, cebîn, ciger hûmı, cünûn, çihre, dergâh, dîn, ebyât, edâ, efgân, elem, eltâf, emn, esrâr, evsâf, eyvân, eyyâm, ezhâr, fazîlet, felâket, felâhan, feth, fezâ’il, figân, filori, fîtna, furât, fırsat, fûrkat, gîsû, gurûr, güftâr, güher, gülsitân, gün, hâb, hakâret, hâk-pây, halka, hâme, hançer, harâbât, hasret, hayât, hırmen, hışm, hikmet, hîle, hulk, idrâk, iftihâr, imkân, ışık, ’işve, i’tidâl, ’izzet, kabâ, kabak, kâğid, kâl, kapu, karanfûl, kelle, kemâl, kerâmet, Keyvân, kirâm, kol, lafz, lâle, mekâl, millet, mû, mûm, mülk, mürekkeb, mürüvvet, nâr-ı cahîm, nesîm, nükte-i kalem, penbe, rahmet, rakîb, re’y, rızâ, rindân, rişte-i bârân, riyâz-ı baht, sâgar, sâ’id, satvet, sehâ, selâmet, sıdk, sıhhat, şafak, şeref, su, sûret, şâh, şarâb, şekâ’ik, şîve, şöhet, şükûfe, tâ’at.

Divanda *açık istiâre* sanatına bakıldığında bu sanatın daha çok “âşık-sevgili-rakip” üçlüsü etrafında yer aldığı görülür. Bu durum divan şiiri geleneği içerisinde olağan görülebilir. Ayrıca kaynaklarda mazmun olarak

nitelenen açık istiâre örnekleri de yaygın olarak kullanılmıştır. En çok açık istiâre yapılan kavram “la’l”dir:

Medhûş-ı câm-ı la’lûñ mestânedür sanurlar

Mest-i şarâb-ı ‘aşkuñ dîvânedür sanurlar G. 115/1

Kadehden gayrı bir la’lûñ öper yok

Kemerden gayn bilüñi kucar yok G. 246/1

La’lûñ göricek kana döner gözden akanum

Oynar yüregüm derd ile diñmez hafekânım G. 319/1

La’l’den sonra sırasıyla en çok açık istiâre yapılmış kavramlar şunlardır: Padişah (husrev/pâdişah/padişeh/şâh/şeh), ay (kamer/mâh), ok (hâdeng/peykân), put (sanem/büt). Aşağıdaki tabloda alfabetik olarak divanda tespit edilebilen sayıca fazla açık istiâre örneklerinin kavramlara göre sayısı verilmiştir. Tabloda *kendisine benzetilen* ögenin yanında parantez içerisinde *benzeyen* öge verilmiştir.

Tablo 3. Açık İstiâre Tablosu.

Açık İstiâre Yapılan Unsur	Örnek Sayısı
Âfet (Sevgili)	13
Efendi (Sevgili)	14
Hâdeng/Nâvek/Ok/Tîr (Sevgilinin kirpiği)	19
Husrev/Pâdişâh/Padişeh/Şâh/Şeh (Sevgili)	32
Kamer/Mâh (Sevgili/Sevgilinin yüzü)	23
La’l (Sevgilinin dudağı)	63
Sanem/Büt (Sevgili)	14

Câme-hâb ol âfeti aldukça tenhâ koynına

Sanuram ebrüñ girür mâh-ı şeb-ârâ koynına G. 430/1

Nakş-ı hatuñla yazıludur safha-i derûn

Odlara yakma yazug efendi günâhdur G. 61/2

Zahm-ı hadeng-i yâr sa’âdet nişâmdur

Sînem ideydi ol kaşı ya kâşkî hedef G. 228/4

Husrevâ Bâkî kuluñ nazm içre Selmân olmaga

Hep senüñ lutfuñ mu ’în olmuşdur ihsânuñ zahîr G. 145/5

Bâkıyâ pîreheñin sanma o mâhuñ lertzân

Üstine pertev-i hûrşîd-i dırahşân ditrer G. 137/7

La’lûñ göricek kana döner gözden akanum

Oynar yüregüm derd ile diñmez hafekânum G. 319/1

Ser-i kûyuñ sanemâ cennet-i a ’lâbilürin

Müntehâ kâmetüñi Sidre vü Tûbâ bilürin G. 175/1

Mecâz-ı mürsel (ad aktarması) sanatı noktasında Bâkî Divanı’nda öne çıkan bazı hususiyetler vardır. Şair, genellikle sevgiliye ait olan; ağız, saç, yanak gibi güzellik unsurlarını bu sanat vasıtasıyla sevgilinin yerine kullanmıştır. Bu türden örnekler divanda geniş yer tutmaktadır.

Mecâz-ı mürselin anlam ilgilerine bakıldığında divanda tespit edilen örneklerden yola çıkılarak; zuhur (mazhariyet), genel-özel, parça-bütün, iç-diş, durum-yer gibi anlam ilgileri öne çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte “gözler” ifadesi parça-bütün anlam ilgisine sayılı olarak insan manasında kullanılmıştır:

Biñ hicâb-ı kibriyâ ardında göstermez yüzün

Kendüyi gözlerden ol sultân-ı hûbân gizlemiş G. 214/7

Bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte, “ka’inât” ifadesi kâinatta yaşayan insanları kastederek kullanılmıştır:

Cümle yek-dildür du ’â-yı devletüñde kâ’inât

Halk ikbâl-i cenâb-ı pâk-i Yezdân eyledi K. 7/30

Aşağıdaki beyitte ise “dil” kelimesi, gönle sahip olan insanı karşılamaktadır:

Bir dilde meyl ü mihr ü mahabbet vatan tuta

Kalmaz karârı sabr u sükûn u selâmetüñ G. 280/4

Kinaye sanatı açısından bakıldığında özellikle bu sanatı ihtiva eden deyim örneklerinin divanda geniş yer tuttuğu görülür: Ağzı kara (olmak), alını açık yüzü ak olmak, bağrına basmak, baş eğdirmek, çekip çevirmek,

defterini dürmek, el bağlamak, el bir etmek, el darlığı, eli ermek, elinden tutmak, el vermek, göğüs germek, göz açmak, göz değmek, göz üstünde kaşı olmak, kan ağlamak, kanına girmek, kan içmek, kulak tutmak, kan yutmak, pehluya çekmek, taş atmak, üstüne titremek, yanıp yakılmak, yere geçmek, yüz çevirmek, yüz tutmak, yüzünü eline almak, yüz sürmek, yüz tutmak, yüzü kara olmak, yüzünü ele almak, yüz vermek, yüz yere koymak:

*Nice agyâr gibi **agzı kara** var gerçi*

İlteriniñ seg-i tâzî gibi mümtâzî geçer G. 161/5

***Baş egmezüz** edânîye dünyâ-yı dîn için*

Allâhadur tevekkülümüz i'timâdumuz G.192/2

Defterin bâd-ı sabâ lü'lû-yı lâlânûñ dürer

İlter olsa dişlerüñ vasfın 'Adenden cânibe G. 440/2

Sözüm diñle mugannî nagmesin gûş eyle ey Bâkî

*Garaz sana nasîhatdur **kulak tut** kavî-i üstâda* G. 449/5

Bâkî Divanı'nda *tevriye* sanatının güzel ve orijinal örnekleri yer almaktadır. Aşağıda yer alan beyitte “tolmuş” kelimesi iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. O devrin İstanbul'unda sandallar müşteri ile tamamen dolmadıkça kalkmazlar, mütemadiyen, “dolmuşa bir” diye bağırırlardı. Mesela Sirkeci'den kalkan dolmuş sandal Beykoz'a iki saate varacağı için erbâb-ı safâdan olan yolcular her türlü işret levazımıyla yola çıkarlar, demlenerek, okuyup eğlenerek giderlermiş. Bâkî'nin bu beyti bu âlemi anlatıp zevrak denilen kadeh tatlı şarapla dolsa, bu dolu kadehlerle ayş u safâ köşesine geçsek anlamına da gelebilir. Aşağıdaki beytin bu iki yoruma açık olması, “tolmuş” sözcüğünün çokanlamlılığından kaynaklanır (Keklik, 2006: 25):

*Kenâr-ı ayş u safâyâ geçilse **tolmuş** ile*

Yine pür olsa mey-i hoş-güvâr zevrakda G. 444/2

Bâkî'nin şiirlerinde “rûzgâr” kelimesi iki ayrı beyitte birer defa olmak üzere toplam 2 kere kullanılmıştır. Bu kullanımların ikisinde de kelime; yel, zaman ve devir anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır (Keklik, 2006: 30):

Âhır peyâm-ı vasl ile gülberg-i ter gibi

*İrdi huçeste nâmeleri **rûzgâr** ile* G. 416/3

Hâtır kenâra mâil iken bahr-i aşkda

Gird-âba saldı fülk-i dili rûzgâr ise G. 441/3

Örnek olarak alınan bir diğer beyitte ise "ayag" kelimesi, insan vücuduna ait bir organ ve şarap kadehi anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Meclis-i 'aşka girüp ayagi evvel çekdüm

Mâ-sivâdan götüri âhir-ı kâr el çekdüm G. 327/1

Divanda yer alan tevriye örneklerini çoğaltmak mümkündür. Tevriye sanatı divandaki 27 kasidede toplam 27 kez kullanılmıştır. Bu kasidelerin yalnızca 15 tanesinde tevriye sanatı örneği tespit edilebilmiştir. Divandaki 548 gazelde ise toplam 134 kullanım vardır. Tevriye sanatının yer aldığı beyitlerde genellikle her beyitte 1 defa tevriye yapılmıştır. Bunun yanı sıra beyitte 2 kere tevriye yapılan örnekler de vardır (Kaya, 2016: 102).

Telmih sanatı noktasında şair, döneminde yaşamış Kanunî Sultan Süleyman, Sultan II. Selim, Sultan III. Murad gibi padişahlara zaman zaman telmihte bulunmuştur. Bunların içerisinde yalnızca kasidelerde değil, gazelerde de özellikle Kanunî sık sık anılmıştır. *Telmih* sanatı noktasında sayıca en fazla Leylâ ve Mecnûn ile Ferhad ile Şîrin hikâyelerine gönderme yapılmıştır:

Yakan âb üzre âteş sanmanız keşt-i sahbâyı

Şuâ-i tîğ-i kahrından tutuşdı Şeh Süleymânun G. 279/3

Cihanda 'adl u dâd u fazl u ihsân

Şeh-i 'âdil Süleymân Hâne geldi G. 500/4

Nice yıldur deşt-i gamdur cân-ı mahzûnuñ yiri

Ey saçı Leylâ virildi bana Mecnûnuñ yiri G. 548/1

Cây itmiş idi Leyliye Mecnûn dil içinde

Bir sûret idi cilve kılan mahmil içinde G. 413/1

Bî-sütünü gülşen itmiş hûn-ı çeşm-i Kûhken

Âşka sevdâ-yı vasl-ı yâr ile tağ üstü bâğ G. 227/2

Bâkî Divanı'ndaki telmihlerde, divan şiiri geleneği içerisindeki klasik gönderme öğelerini dışarıda tuttuğumuzda azımsanamayacak oranda halk inanışlarına ve halk kültürüne yönelik göndermeler vardır. Bu göndermeler divandaki sosyal hayat unsurlarının tespit edilmesi açısından önem taşır. Divanda; akçe dizmek, akçe saçmak, kına yakmak, başlık ve çeyiz âdeti, çengilerin oynatılması, delilerin zincirlenmesi, diş kirası, ejdehanın hazinesine

bekçilik etmesi, göç sırasında davul çalınması, gülün şifalı olması, kabaktan kadeh yapılması, belirli tuzaklarla hayvan avlanması, mektup ve kuşla haber göndermek, yağmurlu havanın uyku getirmesi gibi inanış ve geleneklere göndermeler vardır:

Rişteyle bağlayup lebin ol şûh didi kim

*Mihmân-ı hân-ı vashuma bu **diş kirâsıdur** G. 80/2*

Genc-i visâl tâlibini ejdehâ-sıfat

Ol halka halka zülf-i ham-ender-ham öldürür G. 133/2

Dil-i mecrûha şifâ-bahş ruh u la 'lûndür

Gül-be-şekkerle bulur kuvveti tab'-ı bîmâr K. 18/46

Halk râhatda sehâb-ı keremüñ feyzinden

Belî uyhu getirür tab 'a hevâ-yı bârân K. 2/32

Divan şiirinde neredeyse her beyitte karşımıza çıkan *tenasüp* sanatı çoğu zaman diğer edebî sanatlarla iç içe ve irtibatlı verilmiştir. Bu durum şiirdeki anlamı güçlendirerek pekiştirmektedir. Yine bu sanat özelinde şekilsel olarak beytin birinci ve ikinci mısrasında değişik dizilimleri görmek mümkündür. Tenâsüp sanatına örnek oluşturan kelimelerin beyit içerisindeki dizilimleri ve anlam ilişkilerinin çeşitliliği, şairin şiirlerini güçlü kılması ve sanatçı kişiliğini ön plana çıkarması yönüyle önemlidir.

Aşağıdaki örnek beyitlerde tenasüp sanatı beytin tamamına yayılmıştır:

Şikâr itmek nedür ma'nâ hümâsın

Bulinsa tab'-ı şâhî gibi şâhîn K. 4/15

Bâgbân-ı gülşen-i 'aşkuñ olan 'âşıklara

Dâğı gül dūd-ı kebûdı sünbül ü reyhân gelür K. 6/3

El süvâr oldı kümeyt-i hâmeye şimden girü

Sanma Bâkî gibi şâhâ fâris-i meydân gelür K. 6/18

Yine beytin tamamına yayılan örneklerde ayrı tenasüp grubu oluşturan kelimeler vardır. Örnek olarak aşağıdaki beyitte “nûn, râ, dâl” kelimeleri kendi arasında, “Şa'ban, Ramazan” kelimeleri de kendi arasında tenasüp oluşturmaktadır. Bu kelimeler beyte rastgele serpiştirilmiştir:

Ya nûndur görünür âhırında Şa'bânuñ

Ya râdur ol Ramazân evveline olmuş dâl K. 20/11

Tenasüp oluşturan kelimelerin dağılımı, aşağıdaki örnek beyitlerde görüleceği üzere yalnızca birinci veya ikinci mısradaki yer alacak şekildedir:

Bu göz ü kaş u gamze vü hâl ü hat ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer G. 62/4

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mîdur

Gülşen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ mîdur G. 120/1

Kimi zaman tenasüp oluşturan kelime ve ifadeler birinci ve ikinci mısradaki ayrı tenasüp grubu oluşturacak şekilde dağılmıştır. Aşağıdaki beyitte 1. mısradaki gökyüzüyle alakalı sipihr, kevâkib ve hilâl kelimeleri, 2. mısradaki ise takınmak, pây ve hâlhâl kelimeleri kullanılmıştır:

Ne hoş yaraşdı sipihre kevâkib içre hilâl

Takındı pâyine gûyâ ki cevherî halhâl K. 20/1

Bâkî Divanı'ndaki şekil mükemmelliyetinin tenasüp özelindeki bir başka örneği de aşağıdaki beyittir. Beyitte; nakd, akçe, altun; sefid, zerd ; derd, gam; eşk, ruh kelimeleri arasında ayrı ayrı 4 tenasüp ilgisinden söz edilebilir:

Nakd-i vakt oldı bize eşk-i sefid ü ruh-ı zerd

Derd ü gam tâlibiyüz akçeler altunlar ile Mus. 2/IV/4

Leff ü neşr sanatının şiirlerdeki kullanımlarına bakıldığında *mürettep leff ü neşr*'in *gayr-ı mürettep leff ü neşr*'e göre neredeyse iki katı oranda kullanıldığı görülmüştür. Tespit edilen mürettep leff ü neşr örneği sayısı 222'dir, gayr-ı mürettep leff ü neşr örneği sayısı ise 115'tir. Leff ü neşr sanatı örneklerinin büyük kısmında; ses, anlam ve dizgi bakımından paralelizm vardır. Benzer dilbilgisi yapılarının ve kafiye unsurlarının yerli yerinde ve simetrik kullanımı bu paralelizmi oluşturan taraflardır.

Örnek olan seçilen aşağıdaki beyitlerde *koyu* ve *altı çizili* gösterilen ifadelerde ses ve anlam olarak uyum ve paralellikler vardır. Bu tür kullanımlar Bâkî'nin şiir üstadı olduğunun somut göstergeleridir:

Yârdan cevr ü cefâ lutf u kerem gibi gelür

Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür G. 146/1

Dâne dâne ol 'araklar turra-i pür-tâbda

Katre katre jâlelerdür sünbül-i sîr-âbda G. 442/1

İllere mihr ü vefâsı hoş gelür

Bendeye cevır ü cefâsı hoş gelür G. 148/1

Karşıtlık kavramların ve anlamca birbirinin karşıtı olan ifadelerin bir arada kullanılmasının okuyucu ve dinleyici üzerinde önemli etkisi vardır. Bu karşıtlıklar sayesinde okuyanın ve dinleyenin zihninde metin çözümlenirken bu kavram ve önermelerin ortaya çıkan karşıtlıkla, daha belirgin bir biçimde canlanmalarına olanak sağlanır. Böylelikle zihinde bir hareketlilik oluşur ve metnin etkisi artar (Aksan, 1999: 114).

Bâkî'nin şiirlerinde çok kullanılmış sanatlardan biri de karşıtlık kavramların bir arada kullanıldığı “tezat”tır. Şair, şiirlerindeki duygu ve düşüncelerin ifadesinde anlam karşıtlıklarından sıkça faydalanmıştır: Yaşlılık-gençlik, kavuşma-ayrılık, dert-dermân, dostluk-düşmanlık, tatlılık-acılık, gülmek-ağlamak, bahâr-hazân, bahâr-şitâ, diri (cân)-ölu (mürde), vefâ (lutf/kerem)-cefâ (cevr/kahr), gam (elem/keder)-neşe (safâ), zengin (bay/genc)-fakir vb.

Yaşlılık-gençlik

Hey gice tıfl-ı belâ-engîz olur kim nicesin

Mihnet-i 'aşkı cevân olmazdan evvel itdi pîr G.145/2

Kavuşma-ayrılık

Gehî vuslatda 'âşık gâh mehcûr

Bu dünyâdur gehî mâtem gehî sûr G. 132/4

Gülmek-ağlamak

Yazmış debîr-i hikmet ezel safha-i güle

Bülbül dem- â-dem ağlaya her bâr gül güle G. 441/3

Hayat-ölüm

İltifât ile bulur mürdeleri gerçi hayât

'Âşık-ı haste-dili öldürür istignâsı G. 537/5

Divanda mübalağa sanatının tebliğ, iğrak ve guliv türünde güzel örnekleri vardır. Tebliğ türünde değerlendirilebilecek aşağıdaki beyitte şair kadehe bakmaktan gözlerinin kamaştığından söz eder:

Cilâ vir çeşme ey sâkî mey-i sâf-ı muravvakdan

Kamaşdı gözlerüm câm-ı hilâl-i ‘ıda bakmakdan G. 366/1

Kânûnî Sultan Süleyman’ın övüldüğü aşağıdaki beyit, mübalağa sanatının güzel örneklerinden biridir. Şair, Aristo gibi bir âlim ve İskender gibi büyük bir hükümdarın, Sultan Süleyman’ın divitini ve silahını nereye buyursa oraya getirmeye layık olduklarını söyleyerek, onları padişaha hizmet etmeye uygun şahsiyetler olarak göstermiştir. Buradaki abartma akla uygun, göreneğe uygun olmadığı için *iğrak* tarzında bir mübalağa olarak nitelenebilir. Şair, övdüğü kişinin etkisini ve gücünü daha iyi gösterebilmek için böyle bir mübalağaya başvurmuştur (Çetinkaya, 2011: 62):

Ne yaña buyursa revâdur getürmek

Devâtın Aristô silâhın Sikender K. 3/13

Gulîv türündeki mübalağa örnekleri divanda sayıca daha fazladır. Aşağıdaki beyitte; sevgili, şairin gözünde o kadar nazlıdır ki naz uykusuna yatmıştır. Bu uyku o kadar derindir ki dünya halkı bağırıp çağırsa da sevgili uyanmaz:

Şöyle nâz uyhusına varmış o yâr ey Bâkî

Ki cihân halkı figân eylese bî-dâr olmaz G. 194/5

Şair sevgilinin aşkıyla o kadar yanmaktadır ki denizlerin bütün suyunu bile içse, bu yangın sönmez:

Bir harâret bagladum tâb-ı teb-i ‘aşkuñla kim

Süzümü def’ eylemez nûş eylesem deryâyı ben G. 381/3

İrâd-ı mesel adıyla da bilinen *irsâl-i mesel*, bir fikri ispat için bir atasözünü veya hikmetli bir sözü delil olarak getirmektir. Bu sanatta çoğu zaman *temsîlî teşbih* de bulunur. Atasözü olmasa da, atasözü değerinde olan, atasözü gibi ifade edilen hikmetli düşünceler de bu sanata dâhil edilebilir (Saraç, 2006: 277).

Bâkî Divanı’nda çok fazla olmamakla birlikte tespit edilebilen bazı *irsâl-i mesel* örnekleri şu şekildedir:

“Sarhoşluğun sonunda elbette uyku gelecektir”:

Derd-i aşkun âşık-ı miskîni âhur öldürür

Mestlik pâyâne yitse irüşür elbette hâb G. 20/5

“Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez” (Aksoy, 2007):

Dil-i mahzûna vuslatdan firâk-ı dil-rübâ yigdür

Cihânda yâr-i hâdisden kadîmî âşinâ yigdür G. 186/1

“Gönülden gönüle/kalpten kalbe yol vardır” (Parlatır, 2008: 247):

Gözdeki hûn-âbe-i âlüm görüp rahm itmediñ

Yollar üzre cism-i pâ-mâlüm görüp rahm itmediñ

Bu perîşan olmuş ahvâlüm görüp rahm itmediñ

Dermend-i ‘aşkuñam hâlüm görüp rahm itmediñ

Yol olur dilden dile dirlerdi hod vardur mesel Thm³. 2/VI/5

“Hayır işi uzat şerre dönsün, şer işi uzat hayra dönsün” (Parlatır, 2008: 276):

Beni öldürmege gel ey püser ihmâl itme

Atalar dimediler hayr işi tehir ideler G. 177/4

“Kurunun yanında yaş da yanar”(Parlatır, 2008: 413):

Tâb-ı dilden ahker-i sûzâna döndi gözlerüm

Bu meseldür kim yanar huşküñ yanınca ter bile K.10/7

Söz ve sözün yapısıyla ilgili sanatlardan cinas sanatı örneklerinin divanda oldukça geniş yer tuttuğu görülür.⁴ Birçok cinas türüyle ilgili çok sayıda örnek yer alır. Bunların içerisinde örnek sayısı bakımından; cinas-ı merfû, cinas-ı mutarraf, gayr-ı mürettep cinas, cinas-ı müzeyyel, cinas-ı lâhik, cinas-ı mükerrer öne çıkmaktadır (Kaya, 2008: 255-267). Divanda cinas sanatının yoğunluğu ve hacimce önemli bir yere sahip olması, şairin kelime seçimi ve şiiri kurgulamadaki titizliğinin de göstergesi sayılabilir. Bâkî’deki ses ve anlam arasındaki ilişki ve bu ilişki sonucunda ortaya çıkan âhenkle ilgili cinas sanatının önemli bir katkısının olduğu söylenebilir.

Söz sanatlarından *akis*, *kalb*, *iştikak*, *iâde*, *müşakale*, *irsâd*, *reddü’l-acüz ale’s-sadr*, *tarsi* ve *tedricin* divanda örnekleri yer almaktadır. Aynı kökten türeyen kelimelerin bir arada kullanıldığı iştikak sanatının divandaki çeşitliliği dikkat çekicidir.

Bâkî Divanı’nda iştikaka dair çok fazla örnek olmakla birlikte bunların hepsi aynı derecede ahenk taşımazlar. Bunlar arasında ses dağılımını yönlendiren iştikaklar dikkat çekicidir. İştikakın başarısı aynı

³ Thm.: Tahmis

⁴ Söz ve sözün yapısıyla ilgili sanatlar için bkz.: Kaplan, 2017: 135-142.

kökten türeyen kelimelerin ses ve anlam bakımından diğer kelimelerle olan uyumuyla ortaya çıkar (Macit, 2005: 18).

Divandaki iştikaklar kimi zaman kafiyede yer alarak matla beytinde kafiyeyi oluşturmuştur. Kafiyeye sağlanan ses birlikteliği, kökteş kelimelerin ortak sesleriyle desteklenerek daha güçlü bir ses tekrarı ortaya çıkmıştır (Kaplan, 2017: 135).

Aşağıdaki örnek beyitlerde *koyu* gösterilen, kafiyeyi oluşturan gaffâr-istiğfâr, nâzil-menzil, kâmet-kıyâmet kelimeleri aynı zamanda kökteştir:

Geliñüz yüz tulum bâr-geh-i Gaffâre
Cân u dilden geleliim tevbe vü istîgfâre G.

426/1

Her tîr-i belâ kavs-i kazadan k'ola nâzil
Sahâ-yı dil-i ehl-i vefâdur aña menzil

G. 298/1

Kaçan kim nâz ile refât iderler serv-kâmetler

Kopar câşıklarun başına ol demde kıyâmetler G. 166/1

Yalnızca iki kelime arasında yapılan iştikaklar sayıca 3'lü, 4'lü olanlara göre fazladır. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler arasında yapılan iştikaklar içerisinde şairin en çok kullandığı kelimeler şunlardır: cân-cânân, gül-gülşen-gülzâr-gülnâr, Bâkî-bekâ.

Cân la'lin eyler ârzû yâr içmek ister kanumu

Yâ Rab ne vâdîdür bu kim cân teşne cânân teşnedür G. 69/2

Safâ gülzârıdur sînem gül-i bî-hârdur dâgum

Mahabbet gülşeninde açılan gülnârdur dâgum G. 335/1

Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl

Nice şehler bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı G. 533/5

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında, edebî sanatların divanda kullanım çeşitliliği ve sayı açısından zenginlik arz ettiği söylenebilir. Bu durumun somut verilerle saptanması, benzer çalışmaların diğer divanlarda da ayrıntılı olarak yapılmasıyla daha iyi anlaşılacaktır. Bu noktada yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, edebî sanatların şairin şiire yaptığı katkıların anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bâkî'nin şiirlerinde ses ve anlam arasındaki uyuma dikkat edilmiştir. Özellikle söze dayanan edebî sanatların anlama dayalı edebî sanatlarla paralel bir biçimde kullanılması ayrıca dikkat çekicidir. Belâgat kitaplarında ismi zikredilen edebî sanatların neredeyse hepsiyle ilgili divanda örnek bulmak mümkündür. Şiirlerde daha çok; açık istiâre, kapalı istiâre, teşbih-i belîğ tevriye, tezat, hüsn-i talil ve tekrar sanatlarının ön planda olduğu görülür.

Söz sanatları mısra ve beyit dikkate alındığında zengin çeşitlenme ve dizilimlerle yer almaktadır. Bu şekilde şair şiirdeki tekdüze ve monoton yapıyı kırarak ses ve anlam açısından aynı sanat dâhilinde farklı görünümler ortaya koymuştur.

Baki Divanı'nın edebi sanatlar açısından değerlendirilmesi, elde edilen bilgilerin yorumlanması ve verilere dair istatistiğin detaylı bir şekilde çıkarılması Baki'nin sanat anlayışı ve üslubunun anlaşılmasına katkılar saylayacaktır. Ayrıca elde edilen verilerin başka şairlerin divanları üzerine yapılacak benzer araştırmalarla karşılaştırılması da Baki'nin üslubu hakkında söz söyleme imkanı verecektir

KAYNAKLAR

- Aksan**, Doğan, (1999), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Ender Yayınları.
- Aksoy**, Ömer Asım, (2007), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Çetinkaya**, Ülkü, (2011), Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi, *Turkish Studies* 6 (2), 59-94.
- Kaplan**, Hasan, (2017), *Bâkî'nin Ses Dünyası*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Kaya**, Bülent, (2016), *Bâkî Divanı'nda Edebî Sanatlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Keklik**, Murat, (2006), *Bâkî'nin Gazellerinde Anlam Çerçevesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Küçük**, Sabahattin, (1994), *Bâkî Divanı*, 1.Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük**, Sabahattin, (2002), “Bâkî”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s.723-732, Ankara.
- Külekcî**, Numan, (2005), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, İstanbul: Akçağ Yayınları.

Macit, Muhsin, (2005), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Macit, Muhsin, **Soldan** Uğur, (2011), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Mengi, Mine, (2016), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Parlatır, İsmail, (2008), *Atasözleri ve Deyimler-1*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Saraç, Yekta, (2006), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.